

Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası

**ƏNƏNƏVİ TƏHSİLDƏN “DÜŞÜNCƏ VƏ
TƏFƏKKÜR MƏKTƏBİ”NƏ DOĞRU**

Qulu Novruzov

*Təhsil Problemləri İnstitutunun direktoru,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru*

Ənvər Abbasov

*Təhsil Problemləri İnstitutunun direktor müavini,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru*

Açar sözlər: *düşüncə məktəbi, təfəkkür məktəbi, inkişaf konsepsiyası, dövlət strategiyası, səriştə əsaslı standartlar, 12 illik ümumi təhsil, intellektual dərslik, yaradıcı müəllim.*

Ключевые слова: *школа разума, школа мышления, концепция развития, Государственная Стратегия, стандарты на основе компетенций, 12-милетнее общее образование, интеллектуальный учебник, творческинастроенный учитель.*

Key words: *school of thought, cognitive schools, development conception, state strategy, standards competences, 12 year general education, intellectual text books, creative teacher.*

Qloballaşan dünyada informasiyaların çoxaldığı, texnologiyaların gücləndiyi bir zamanda cəmiyyətin inkişaf tendensiyalarına münasibət də dəyişir. İnformatlaşma prosesinin getdiyi bir mühitdə fəaliyyət göstərmək, tolerant olmaq, informasiya cəmiyyətinin fəal üzvünə çevrilmək, kommunikativ bacarıqlara yiyələnmək, ən başlıcası, təfəkkür mədəniyyətinə sahib olmaq, kreativ keyfiyyətləri əxz eləmək müasir dünyanın hər nəfəri üçün həyati tələbatə çevrilir. Ona görə də sosial fenomen olan təhsil insanların həyatının ayrılmaz bir hissəsi kimi onların ehtiyaclarına uyğun qurulmaqla yeni bir müstəvidə formalaşmağa başlayır. İndi elə bir ölkə yoxdur ki, orada təhsilin inkişafına fikir verilməsin, onun həyati tələbat kimi daimi yeniləşməsi istiqamətində tədbirlər

həyata keçirilməsin. Təhsil özünün humanist və humanitar missiyasını insanlara daimi xidmət göstərmək və onların inkişafı naminə özünü yeniləşdirməklə yerinə yetirir.

Bu gün təhsildə baş verən dəyişikliklər global dünyanın ümumi tələbatından irəli gəlməklə yanaşı, müstəqil respublika kimi Azərbaycanın inkişafyönlü fəaliyyətinin nəticəsi olaraq meydana çıxır. Əldə olunmuş nailiyyətlər ölkədə aparılmış sosial-iqtisadi sahədə siyasətin məqsədəuyğun şəkildə həyata keçirildiyini aydın göstərir. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında qeyd olunduğu kimi, “Son illərdə nəzərə çarpan nailiyyətlərin əldə olunması da bilavasitə ölkəmizin modernləşdirilməsinə istiqamətlənmiş sosial-iqtisadi siyasətlə bağlıdır” (2). Respublikamızın müstəqillik

illərində bütün sahələrə aid fəaliyyətlərin təhlilinə, eləcə də inkişaf perspektivlərinə həsr olunmuş bu sənəddə təhsil sisteminə də münasibət bildirilir, onun irəliləyişlər əldə etdiyi göstərilir. Qeyd olunur ki, “Təhsilin məzmunca yeniləşməsinə istiqamətlənmiş islahatlar aparılmış, Azərbaycan təhsilinin Avropa təhsil məkanına inteqrasiyası istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır”(2).

Lakin bütün bunlar qlobal dünyanın inkişaf sürəti baxımından, eləcə də cəmiyyətin mühüm göstəricisi olan əmək bazarının tələblərinə uyğun olaraq yenidən nəzərdən keçirilməli, zəruri boşluqlar aradan qaldırılmalıdır. Bu mənada Respublika Prezidenti İlham Əliyevin 2013-cü il oktyabrın 24-də təsdiq etdiyi “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” ölkəmizdə yeni təhsil sisteminin qurulması və bu məqsədlə təhsil islahatlarının uğurla davam etdirilməsi baxımından sosial-iqtisadi əhəmiyyətli sənəd kimi dəyərləndirilir, orada təhsilin bütün pillələri ilə yanaşı, şəxsiyyətin formalaşmasını bir vəzifə kimi qarşıya qoyan ümumi təhsilin yeni müstəvidə inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilir.

12 illik ümumi təhsil

Dünyanın təhsil təcrübəsi göstərir ki, ümumi təhsil quruculuğunda onun müddətinin müəyyən olunması xüsusi əhəmiyyət daşıyan problemlərdən biri hesab edilir. Ona görə də ümumi təhsilin müddəti müxtəlif ölkələrdə müxtəlif cür müəyyənləşdirilir.

Bu, o deməkdir ki, ümumi təhsilin müddətinin konkret olaraq müəyyənləşdirilməsi spesifik xarakter daşıyır və yerli şəraitə uyğunlaşdırılır. Burada yerli şəraitin xüsusiyyətləri, araşdırmaların nəticələri əsas götürülür. Azərbaycanda da ümumi təhsilin müddətinə ayrı-ayrı zamanlarda müxtəlif yanaşmalar olmuşdur: onun bir vaxtlar 10, sonralar 11 illik sistemləri tətbiq olunmuş və

bu gün də 11 illik sistemdən istifadə edilməkdədir. Dövlət Strategiyasında göstərildiyi kimi, Azərbaycan ümumi təhsili 12 illik sistemə keçidin astanasındadır. “10 illik icbari ümumi orta təhsil və 2 illik tam orta təhsil modelinə mərhələli şəkildə keçidi təmin etməklə, 12 illik ümumi təhsil sisteminin yaradılması”(3) strateji tədbirlərdən biri kimi nəzərdə tutulmuşdur. Təbii ki, burada başlıca missiya ümumi təhsilin koqnitiv (idraki) xarakterini gücləndirməkdən, digər pillələrlə yanaşı, onun da beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılmasından ibarət olacaqdır. Bu zaman başlıca şərt kimi ölkəmizdəki təhsil şəraiti, vəziyyət əsas götürüləcəkdir.

Dövlət Strategiyasında “məktəbə hazırlıq təhsilinin (1 il) icbariliyinin təmin olunması”(3) müasir zamanda yeni yanaşma tərzini kimi özünəməxsus mahiyyət və məzmun daşıyır. Ümumi icbari təhsil qurularkən onun nəzərə alınması mühüm bir vəzifə kimi meydana çıxır. İcbari təhsilin müddətinin 1 il uzadılması şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasında, davamlı təhsil üçün zəruri bünövrənin qoyulmasında xüsusi əhəmiyyəti olan amil kimi çıxış edir.

Ümumi təhsilin “tam orta təhsil səviyyəsində təhsil müəssisələrinin müxtəlif istiqamətlər üzrə bölünməsi” (3) də strateji tədbirlərdən biri kimi nəzərdə tutulur. Fikrimizcə, burada humanitar ↔ təbiət-riyaziyyat ↔ incəsənət, yaxud humanitar ↔ təbiət ↔ riyaziyyat ↔ incəsənət istiqamətlərində struktur komponentlərindən istifadə etmək mümkündür. Bütün hallarda tam orta təhsil özündən əvvəlki səviyyə ilə müqayisədə diferensial olması, fundamental xarakter daşması ilə fərqlənir. Cəmiyyətin ali təhsil almaq məqsədindən irəli gələn maraqlarını təmin edir. Belə olduğu təqdirdə, müasir dövrümüz üçün az qala ümumi təhsilə alternativ kimi yaranmış repetitorluq tədrisən zəifləyərək sıradan çıxıb bilər.

12 illik təhsil sisteminin yaradılmasında onun infrastrukturunun müəyyənləşdirilməsi vacib şərt hesab edilir. Səmərəli infrastrukturun qurulmasında ölkənin sosial-coğrafi şəraitinə uyğun məktəb şəbəkəsinin, eləcə də müvafiq normaların, standartların, praktik əhəmiyyət daşıyan prosedurların hazırlanması faydalı hesab edilir. Yeni infrastruktur müvafiq maddi-texniki, tədris bazasının yaradılmasını mühüm şərt kimi qarşıya qoyur. Təcrübələr onu göstərir ki, 12 illik təhsil üçün yeni infrastrukturun məqsədyönlü formalaşdırılması qabaqlayıcı sosial-pedaqoji tədbirlərin hazırlanmasını və həyata keçirilməsini tələb edir.

Səriştə əsaslı standartlar.

Dünyanın təhsil tarixində məktəblər həmişə humanist bir missiya daşımışdır. Onlar insanı formalaşdırmaq, inkişaf etdirmək kimi müqəddəs bir vəzifəyə qulluq etmişdir. Zaman-zaman cəmiyyətin ehtiyacları dəyişdikcə məktəblərə olan tələblər də yenilənmiş, başqa mahiyyət kəsb etmişdir. Uzun illər hafizə məktəbi insanların xidmətində olmuş, əsrlər boyu onların inkişafını şərtləndirmişdir. Yaddaş məktəbinin mahiyyətində akademik biliklər vermək, şagirdləri öyrəndiklərinin həcminə görə dəyərləndirmək üstün yer tutmuşdur. Bu gün sosial mühit dəyişmiş, insanların düşüncə, idrak bacarıqlarına, yaradıcılıq qabiliyyətlərinə ehtiyac yaranmışdır. Aparılmış psixopedaqoji araşdırmalarda da bu problemlə bağlı müasir dövr üçün diaqnostik əhəmiyyət daşıyan nəticələrə gəlinmişdir. Belə ki, müasir dövrdə məktəbin, bütövlükdə təhsilin funksiyası dəyişir. Bu gün “şagirdlərin əqli inkişafı məktəbin başlıca sosial funksiyalarından biri kimi qiymətləndirilir” (4,9). “Müasir təhsil konsepsiyası ənənəvi didaktik sistemdən fərqli olaraq koqnitiv strukturların inkişafı problemini sadəcə olaraq hafizə məkanında deyil, yeni psixoloji məkanda –

təfəkkür və hiss məkanında həll edir” (5, 263).

Müasir məktəbin şagirdlərinin nailiyyəti kreativ bacarıqlarının səviyyəsi ilə ölçülür. Onların məntiqi, tənqidi, yaradıcı təfəkkürünün formalaşması inkişafyönlümlüyün mühüm atributu kimi çıxış edir. Qlobal dünyanın inkişaf etmiş ölkələrindən biri kimi Azərbaycanın məktəblərində bu keyfiyyətlərin olması məntiqəuyğun bir zərurət kimi özünü büruzə verir. Bu səbəbdən də “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında konseptual olaraq gələcəyin ümumtəhsil məktəbi barədə proqnostik müddəa irəli sürülür və onun həyata keçirilməsi üçün tədbirlər nəzərdə tutulur. “Şagirdlərin idrak fəallığını, ümumi inkişafını ləngidən mövcud yaddaş məktəbindən, “təfəkkür və düşüncə məktəbi”nə keçidin təmin olunması məqsədilə sistemli tədbirlər görülməkdir” (2).

Bu müddəa “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda müəyyən olunmuş beş strateji istiqamətin hər birinə şamil edilir. İstər təhsilin məzmununun yaradılmasında, yüksək-nüfuzlu təhsilverənlərin yeni idarəetmə sisteminin formalaşmasında, istərsə də müasir tələblərə cavab verən təhsil infrastrukturunun və yeni maliyyə mexanizmlərinin hazırlanmasında təfəkkür və düşüncə məktəbinə keçidin izlənilməsi diqqətdə saxlanılır.

Məlum olduğu kimi, artıq 2006-cı ildən ölkəmizdə Milli Kurikulum yaradılmış, onun ardınca fənn kurikulumları hazırlanaraq məktəblərimizin istifadəsinə verilmişdir. Eyni zamanda pedaqoji anlayış kimi təhsil kurikulumları barədə ümumi konseptual fikir formalaşmışdır. Bu fikirlər Təhsil Qanununda belə ifadə edilmişdir: “Təhsil Proqramı (kurikulum) – təhsilin hər bir pilləsi üzrə təlim nəticələri və məzmun standartlarını, tədris fənlərini, həftəlik dərslər və

dərşdənkənar məşğələ saatlarının miqdarını, pedaqoji prosesin təşkili, təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi və monitorinqinin aparılması sistemini özündə əks etdirən dövlət sənədi”dir (1,8). Azərbaycanda qəbul olunmuş mövcud kurikulum modelinə təhsilin məzmunu (standartlar), strategiyalar (pedaqoji texnologiyalar), qiymətləndirmə mexanizmləri daxil edilmişdir.

Dövlət Konsepsiyasında kurikulumlara pedaqoji anlayış kimi müraciət olunmuş, həyata keçiriləcək birinci strateji istiqamətin hədəfi kimi təhsilin bütün pillələri üzrə, o cümlədən ümumi təhsil üzrə kurikulumların inkişaf etdirilməsi qeyd edilmişdir. Bu gün ölkəmizdə yalnız məktəbəqədər və ümumi təhsil pillələrində inkişaf etmiş dünya ölkələrinin kurikulumlarına uyğun kurikulumların hazırlanması təcrübəsi vardır. Digər təhsil pillələrində də belə kurikulumların hazırlanması ciddi pedaqoji problem kimi həllini gözləyir.

Dövlət Strategiyasında strateji hədəflərdən birində “səriştə əsaslı ümumi təhsil standartları və kurikulumlarının hazırlanması” vurğulanır. Bu müddədə standart və kurikulumların ayrıca ifadə olunması, artıq kurikulum anlayışına bir sıra xarici ölkələrdəki kimi, yeni yanaşma tərzinin formalaşdığını göstərir. Standartların kurikulumların strukturundan çıxarılaraq təkmilləşdirilməsi və ayrıca təqdim olunması zərurətini meydana qoyur. Hər halda standartlara ayrıca obyekt kimi yanaşılması onun kurikulumlarla əlaqəsini inkar etmir. Əksinə, onlar arasında bağlılığa daha çox diqqət yetirildiyini qabarıqlaşdırır.

Qlobal dünyada təhsilə qoyulan ümumi tələblərdən biri də onun standartlaşdırılmasıdır. Bu, formalaşan və inkişaf edən şagird şəxsiyyətinin ardıcıl olaraq müşahidə edilməsi və istiqamətləndirilməsi baxımından əhəmiyyət daşıyan bir prosesdir. Artıq

ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq genişlənən bu sosial proses hazırda daha geniş vüsət almaqla ölkəmizin təhsil həyatında da tətbiq olunmaqdadır. Təcrübələr göstərir ki, yaranmaqda olan təfəkkür məktəbinin inkişaf etdirilməsi məhz bu amillə daha çox bağlıdır. Şagirdin deklorativ biliklər qazanmasından yaradıcı fəaliyyətdə təzahür edən qabiliyyətlərinə qədərki inkişaf yolunda hər səviyyənin müşahidə edilməsi məhz standartlara əsaslanmaqla mümkündür. Bu mənada təhsil standartları şagirdlərin inkişafına yönələn və bu inkişafın ardıcıl şəkildə müşahidə olunmasına imkan yaradan bir alət kimi çıxış edir. Təhsil standartları həm məzmunu, fəaliyyətə, həm də nailiyyətə aid olmaqla müxtəlif növdə təsnif olunur. Ölkəmizin Təhsil Qanununda qeyd olunur ki, “Dövlət təhsil standartları təhsilin məzmununu, idarə olunmasını, maddi-texniki və tədris bazasını, infrastrukturunu, təhsilverənlərin keyfiyyət göstəricilərini, hər bir təhsil pilləsində təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdislərinin səviyyəsini müəyyənləşdirir” (1,14). Bu standartlar müəyyən dövrdə sabit qalmaqla sosial-pedaqoji əhəmiyyət daşıyır. Təhsil fəaliyyəti ilə məşğul olanların işinin nizamlanmasında özünün idarəetmə funksiyası ilə çıxış edir. İstər təhsil səviyyəsi, istərsə də ayrı-ayrı fənlər üçün müəyyən olunmuş bu standartlarda şagirdlərin sadəcə əldə edəcəkləri bilik və bacarıqlar deyil, onların şəxsiyyətini keyfiyyət cəhətdən müəyyən edən qabiliyyətlər ifadə olunur. Bunlar artıq müasir təhsil məkanında səriştələr (kompetensiyalar) kimi geniş şəkildə işlənməkdədir. Bu səriştələr şagirdlərdə idraki, hissi-emosional və psixomotor bacarıqlar əsasında formalaşır. Dövlət Strategiyasında Azərbaycan məktəblərinə bu baxımdan münasibət bildirilməklə, ilk növbədə, onun məzmununun səriştələrə əsaslanmaqla qurulmasının vacibliyi qeyd olunur. Göstərilir ki, “Son 30-

40 il ərzində elmi-pedaqoji tərəqqi, innovasiyalar və modernləşdirmə nəticəsində praktik bilik və vərdişlərlə zənginləşməyən, sırf nəzəri xarakter daşıyan təhsil öz fundamental əhəmiyyətini itirməkdədir. Bu baxımdan təhsilin məzmununun formalaşmasında akademik biliklərlə yanaşı, praktik bilik və bacarıqların, səriştənin vacibliyi önə çəkilir. Səriştə əldə edilmiş bilik və bacarıqları praktik fəaliyyətdə effektiv və səmərəli tətbiq etmək qabiliyyətidir. O, şəxsin qazandığı bilik və bacarıqların konkret fəaliyyətinin nəticəsinə çevrilməsini təmin edir” (3).

Bütün bunlar isə o deməkdir ki, yeni yaranan təfəkkür məktəbi şagirdlərin səriştəlilik səviyyəsini yüksəltməklə onlarda idraki qabiliyyətlər, hissi-emosional, psixomotor keyfiyyətlər formalaşdırmağı qarşıya ciddi vəzifə kimi qoyur. Bununla yanaşı, şagirdlərin yaşamağa, yaratmağa, kreativ fəaliyyətlə məşğul olmağa marağını artırır. Odur ki, Dövlət Strategiyasında “Səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönlü təhsil məzmununun yaradılması”(3) müəyyən edilmiş istiqamətlərdən biri kimi qeyd olunur.

Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamızda 1999-cu ildən başlanan təhsil islahatlarında şagird şəxsiyyətinin formalaşmasına yönəlmiş, onların mənafeyinə uyğun, milli və bəşəri dəyərlər əsasında yeni təhsil sisteminin yaradılmasına başlanılmış və bu sahədə xeyli təcrübə əldə edilmişdir. Ümumi təhsildə Milli və fənlər üzrə standart və kurikulumların istifadədə olan nümunələri fikrimizi əsaslandırmaq baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Milli səviyyədə müəyyənləşdirilmiş ümumi nəticələr mahiyyət və məzmununa görə şagirdə yönəlməklə bu gün daha çox aktuallıq kəsb edən səriştələrdir. Artıq həmin səriştələrin hazırlanmasından xeyli vaxt keçir. Yeni təsdiq olunmuş Dövlət Strategiyasında həmin səriştələrin hazırkı dövr baxımından nəzərdən keçirilməsini,

onların 12 illik ümumtəhsil məktəbinin strukturuna uyğun olaraq təkmilləşdirilməsini tələb edir. Azərbaycanda minimum standartların hazırlanması dövlət siyasəti kimi həyata keçirilir. Tam orta təhsil pilləsində təlimin istiqamətlər üzrə qurulması istəməz həmin səviyyəyə aid standartların hazırlanması tələbini qarşıya qoyur. Bu gün X-XI siniflər üçün konkret istiqamətlərin müəyyən olunması, heç şübhəsiz, onların məzmununun hazırlanmasını stimullaşdıracaqdır. Həmin siniflərdə zəruri fənlərə aid və istiqamətlər üzrə səriştələrin, minimum standartların hazırlanması həyata keçəcəkdir.

Respublikamızda təhsilin əsas məqsədi “Azərbaycan dövləti qarşısında öz məsuliyyətini dərk edən, xalqının milli ənənələrinə və demokratiya prinsiplərinə, insan hüquqları və azadlıqlarına hörmət edən, vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirmək”dən ibarətdir (1,8). Ümumi təhsil bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün üzərinə düşən missiyanı yerinə yetirir. Şagirdlərin ümumi təhsil üzrə zəruri bilik, bacarıq və vərdişlərə, eləcə də qabiliyyətlərə yiyələnmələrinə şərait yaradır. Bütövlükdə təhsil prosesinin şagird şəxsiyyətinə yönəlməsini təmin edir. İlk növbədə, bütün təhsil standartlarında şagirdlərin səviyyələr üzrə inkişafına qoyulan tələblər konkret olaraq öz ifadəsini tapır. Bu tələblər şagirdlərin bir şəxsiyyət kimi həm əqli və kommunikativ, həm də fiziki cəhətdən inkişafını əhatə edir.

İlkin təcrübələr onu göstərir ki, ümumtəhsil fənlərinin müəyyən olunması təsadüfi, yaxud ənənələrə əsaslanmaqla seçilməməlidir. Burada sosial şərait, müasir dünyanın inkişaf səviyyəsi, cəmiyyətin tələbatları, ən başlıcası əmək bazarının ehtiyacları nəzərə alınmalı, şəxsiyyətin ayrı-ayrı keyfiyyətləri ilə bağlı bacarıqlarının formalaşmasında la-

zım olan zəruri bilik, bacarıq və vərdislərə yer ayrılmalıdır. Bu mənada hər bir fənn müəyyən olunarkən onlara bir vasitə kimi yanaşılmalı, məzmun komponentlərinin inkişafetdirici xarakterdə olması diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Yeni dərsliklərin yaradılması.

Dövlət Strategiyasında yeni dərsliklərin yaradılmasına və tətbiq olunmasına səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönümlü məzmunun yaradılmasının mühüm istiqamətlərindən biri kimi yanaşılır. Ona görə də ümumi təhsillə bağlı müddəalardan birində “Kurikulumlara əsaslanan yeni dərsliklərin yaradılması, şagird və müəllimlərin mövcud dərslik sistemi ilə təmin olunması”(3) fəaliyyət strategiyasında başlıca vəzifələrdən biri kimi qeyd edilir. Təhsil tarixi boyu dərsliklərin yaradılması həmişə ciddi pedaqoji problem kimi maraq doğurub, təhsilin məzmununu ifadə edən komponentlərdən biri kimi dəyərləndirilib. Zaman keçdikcə yeniləşməsinə ehtiyac duyulan mühüm pedaqoji obyektlərdən birinə çevrilib.

Bu gün də təfəkkür məktəbinin astanasında dayandığımız bir məqamda dərslik probleminin həll olunması son dərəcə vacib olan bir məsələ kimi meydana çıxıb. Nəzərə alsaq ki, müstəqil Azərbaycanda ümumtəhsil məktəbləri üçün dərsliklərin yaradılması sahəsində vahid dövlət siyasəti həyata keçirilir (2005-ci ildə “Ümumi təhsil sisteminə dərslik siyasəti” sənədi təsdiq olunmuşdur), eyni zamanda ölkədə dərsliklərin yaradılması sahəsində tarixi ənənələrə söykənən təcrübə vardır. Bundan əlavə, son dövrlərdə yeni təhsil proqramlarına əsasən müasir dərsliklərin hazırlanması istiqamətində xeyli empirik araşdırmalar aparılmış və nümunələr hazırlanmışdır. Bu, ötən islahatçılıq fəaliyyətində təhsilin məzmununun yaradılması baxımından əldə olunmuş nəticələrdən xəbər verir. Lakin dünyanın həyatı bacarıqlarla

zəngin intellektual təhsil sisteminin formalaşdığı bir zamanda bünövrəsini qoyduğumuz təfəkkür məktəbinin dərslikləri tamamilə yeni prinsiplərlə qurulmalı, informasiyaların, onun vasitələrinin bolluğu şəraitində özünün maraq effekti ilə fərqlənməli və şagirdin ən yaxın dostuna, mü sahibinə çevrilməlidir. Təlim materiallarının ən zərurilərinin seçilməsində, şagirdlərin axtarıcılıq, müqayisə, ümumiləşdirmə, sistemləşdirmə, tətbiqetmə yaradıcılıq bacarıqlarının stimullaşdırılmasında şagirdlər üçün ən doğru olan bir kitaba çevrilməlidir. Dərslik nəticələrinə doğru gedən yolda müəllimin bələdçilik fəaliyyətini tamamladığından onun potensial imkanları səviyyəsində qiymət alır. Bu isə istər-istəməz mahiyyət etibarlı ilə ölkə üçün konseptual olan bir vəsaitə bəzi subyektiv yanaşmaların əmələ gəlməsi ilə nəticələnir.

Şagirdlərin bir vətəndaş, şəxsiyyət kimi formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayan dərsliklərin yaradılması onu hazırlayanların səriştəliliyini, fənn standartları ilə işləyə bilmələrini, müasir təhsil təcrübələrinə və texnologiyalarına dair bacarıqlara malik olmalarını zəruri tələb kimi irəli sürür.

Bu gün dünyanın intellektual təhsil aləmində istifadə olunan müasir dərsliklərin öyrənilməsinə, Azərbaycan şəraitində istifadə oluna bilən, təfəkkür məktəbinin ehtiyac və tələbatlarına cavab verə bilən dərsliklərin elmi-pedaqoji əsaslarının araşdırılmasına ehtiyac vardır. Bu yanaşma tərzı həm dərsliklərin yaradılmasına, ondan istifadə olunmasına, həm də dərsliklər barəsində fikir mübadilələrinin müəyyən elmi-pedaqoji əsasda aparılmasına şərait yarada bilər.

Müasir dərsliklər təhsil standartlarının reallaşdırılmasında aparıcı rol oynayan texnologiyası vasitələrdən biridir. Onun ölkə üçün konseptual xarakterdə hazırlanması və istiqamətverici funksiya daşması müəllimlərin sərbəst və yaradıcı fəaliyyətinə imkan yara-

dır. Bu mənada müəllimlərdən yeni kurikulum və dərsliklərlə işləmək üçün xüsusi bacarıqlar tələb olunur.

Yaradıcı müəllim amili.

Müəllim həmişə olduğu kimi, bu gün də məktəbdə əsas sima hesab olunur. Onun fəaliyyəti övladlarımızın təlim və tərbiyəsinə xidmət göstərməklə müqəddəslik missiyası daşıyır. Təhsil alan hər kəs özünün gələcəyini müəllimində axtarır. Bu mənada bəşəriyyətin tarixi boyu müəllimin cəmiyyətdə oynadığı rol dəyişmir. Lakin dövr yeniləşdikcə onun funksiyalarına tələblər dəyişir. Qloballaşan dünyada təfəkkür məktəbinin müəllimi necə olmalıdır? Etiraf etmək lazımdır ki, təhsil islahatlarının həyata keçirildiyi müasir zamanda özünün yenilikçi fəaliyyəti, müasir təhsil texnologiyalarına yiyələnmələri ilə seçilən, müəllim müsabiqələrinin iştirakçısı olan, tədris resurslarının hazırlanmasında iştirak edən xeyli müəllimlər vardır. Onlar bizim dünənimizlə bu günümüzü, eləcə də sabahımızı uğurla əlaqələndirən, nəsillərin estafetinin ötürülməsində fəal iştirak edən müəllim kadrları kimi fəxarət yerimizdir. Lakin bu gün ölkəmizdə müəllim kadrlarına olan ehtiyacın ödənilməsi ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər, xüsusilə bu il Respublika üzrə 3286 vakant yer üçün verilmiş elana əsasən 18782 sənədin təqdim olunması, müsabiqədə əlavə yerləşdirmə ilə birlikdə 1474 nəfərin keçməsi pedaqoji kadr hazırlığında müəyyən problemlərin olduğunu diqtə edir. Belə ki, pedaqoji təhsilini yenidən başa vurub müəllimlik fəaliyyətinə başlayan gənc müəllimlər yeni təhsil mexanizmləri ilə işləməkdə çətinlik çəkirlər. İlkən araşdırmalar onu göstərir ki, onlar bakalavriat və magistratura səviyyələrində yeni təhsil texnologiyalarına yiyələnmə bilmirlər. Bu da ondan irəli gəlir ki, Təhsil İslahatına başlanmasından on dörd ilə yaxın bir vaxt keçməsinə baxmayaraq, müəllimlik

peşəsini öyrədən pedaqoji təhsil müəssisələrinin pedaqogika və metodika kafedralarında ənənəvi məzmun və texnologiyalar hələ də qalmaqda davam edir. Bununla yanaşı, Dövlət Strategiyasında qeyd olunduğu kimi, “Səriştəyə əsaslanmayan, əmək hazırlığında yetərincə rəqabətli olmayan əməkhaqqı sistemi və maddi stimullaşdırma mexanizmlərinin adekvat olmaması təhsildə müəllim amilinin inkişafına mənfi təsir göstərmişdir... Əksər müəllimlərin tədris prosesində tətbiq etdiyi metodlar müasir tələblərdən geri qalır. Bir çox hallarda təhsilənlərə əldə etdiyi bilikləri tətbiq etmək və müstəqil yaradıcı düşünmə qabiliyyətləri aşılınır” (3).

Şagirdlər təlim prosesində nə zaman müəllimlərinə qulaq asırlar? Dərs nə vaxt uşaqları darıxdırır, cansıxıcı olur? Professor Ə.Əlizadə özünün psixopedaqoji araşdırmalarında belə qənaətə gəlmişdir ki, “Dərsin maraqlı olmaması, şagirdin dərslə maraqlanmaması məktəb üçün özünəməxsus Bermud üçbucağıdır. Bu üçbucağın təsir dairəsində məktəb çox şey itirir. Sınıfdə intizamsızlıq halları da bu kökdə əmələ gəlir, təlimdə geridə qalma halları da...” (4,168). Əslində belə bir vəziyyətin yaranması müəllim fəaliyyətindən qaynaqlanır. Müəllim özünün qeyri-peşəkar, səriştəsiz yanaşmaları ilə belə bir halın əmələ gəlməsini stimullaşdırır, ona rəvac verir. Müşahidə və təcrübələr göstərir ki, səriştəli müəllim pedaqoji prosesin çətinlik simptomunu asanlıqla aradan qaldıra və maraq effekti yarada bilir. Bununla o, şagirdlərin ürəyini fəth edir və məhəbbəti qazınır. Dünyanın qabaqcıl təhsil təcrübəsi göstərir ki, təlim-tərbiyə sahəsində nailiyyətlərin əldə olunması, ilk növbədə, müəllimin təhsilindən, yüksək peşəkarlığından asılıdır. Məşhur təhsilşünas Pasi Salberq özünün “Fin dərsləri: Dünya Finlandiyadakı təhsil dəyişikliklərindən nə öyrənmə bilər” adlı kitabında Finlandiyadakı təhsil uğurlarının

səbəblərini izah edərkən belə qərara gəlir ki, “Əla müəllimlər və müasir müəllim təhsili olmadan bugünkü nailiyyətlərə çatmaq qeyri-mümkün idi”.

Təfəkkür məktəbinin müəllimi tədqiqatçılığı ilə seçilməli, özünün pedaqoji fəaliyyətinə yaradıcı bir peşə adamı kimi yanaşmalıdır. Bütün mövcud resurslara, strategiyalara yaradıcı münasibət bəsləməli, hər bir addımda özünün şəraitə uyğun hazırladığı metodik mikrosistemlərindən istifadə etməlidir. Fəaliyyətinin layihələşdirilməsindən başlamış uğurlarının qiymətləndirilməsinə qədərki mərhələlərdə müəllimin yaradıcı fəaliyyəti aydın şəkildə görünməlidir. O, şagirdlərinin həyata, davamlı təhsilə hazırlanmasında, bir şəxsiyyət kimi dəyərlərə yiyələnməsində həlledici rol ilə seçilməlidir. Yaxşı müəllimin əməkhaqqı fəaliyyətinə rəğmən müəyyənləşdirilməklə stimullaşdırıcı vasitəyə çevrilməli, onu növbəti uğurlara sövq etməlidir. Müəllimin əməkhaqqı həftəlik dərslər saatlarına görə müəyyənləşsə də, bütövlükdə onun fəaliyyəti daha genişdir. Belə ki, o bəzən bir saat dərslər üçün bir neçə saat hazırlaşmalı, məktəb pedaqoji, metodik mühitində fəaliyyət göstərməli olur. Bunlar müəllimin əməkhaqqını fərdi qaydada dəyərləndirməklə stimullaşdırılmasını tələb edir.

İdarəolunmanın yeni xarakteri.

Tarix boyu uzun illər yaşayıb inkişaf etmiş Azərbaycan məktəbi zaman-zaman özünün töhfələrini vermiş və böyük uğurlar qazanmışdır. Lakin bu gün çevik və dərin düşüncə, möhkəm bacarıqların tələb olunduğu müasir dünyada məktəb və təhsilə də tələblər dəyişmişdir. “Məktəb məkanında idrak (psixi) prosesləri konsepsiyasının əsas paradigmaları inkişafetdirici və tərbiyəedici təlim prinsipləri ilə bağlıdır. Bu iki önəmli prinsipin qovşağında isə müasir məktəb özünün ən başlıca missiyasını yerinə yetirir”

(5,4). Bu missiya isə öz növbəsində məktəbdə funksional dəyişikliklərin olmasını, düşüncə və təfəkkür məktəbi kimi yeni xarakter almasını tələb edir. Məktəbin istər maliyyələşmə və idarəetmə, istərsə də tədris-metodik sistemlərinin yeni prinsiplər əsasında qurulmasını zəruri vəzifə kimi qarşıya qoyur. Eyni zamanda, təhsil müəssisələrinin idarəetmə səlahiyyətlərinin və təhsilin nəticələrinə görə cavabdehliyinin artırılması, fəaliyyətin monitorinqi və qiymətləndirilməsi, təhsilin keyfiyyətini ölçən göstəricilər sisteminin təkmilləşdirilməsi, təhsilin maliyyələşdirilməsinin onun keyfiyyətinə yönəldilməsi, adambaşına maliyyələşdirmə mexanizminin tətbiqi və bu zəmində stimullaşdırıcı mexanizmlərin gücləndirilməsi və s. istiqamətlərdə islahatların aparılmasının vacibliyini meydana çıxarır.

Bu islahatlar məktəbə rəhbərlik və onun idarə olunmasının demokratikləşdirmə, humanistləşdirmə və humanitarlaşdırma prinsipləri əsasında yenidən qurulmasına təminat verəcək, onun düşüncə və təfəkkür məktəbi kimi inkişafını stimullaşdıracaqdır.

Dövlət Strategiyasından irəli gələn bu vəzifələr həm də ümumtəhsil məktəblərini idarə edən təhsil şöbələrinin yenidən qurulmasını, onların fəaliyyətinin məktəblərlə, ümumiyyətlə, təhsil müəssisələri ilə hesabatlılıq və inkişafın monitorinqi prinsipləri əsasında müasir idarəetmə mexanizmləri əsasında qurulmasını zəruri tələb kimi irəli sürür. Xüsusən bu gün özünü doğrultmayan metodik sistemin, o cümlədən metodkabinətlərin yenidən qurulmasını mühüm vəzifə kimi qarşıya qoyur.

Valideyn-məktəb əlaqəsi.

Yeni təhsil sisteminin qurulması, onun uğurla təşkil edilməsi və həyata keçirilməsində maraqlı olan tərəflərin əlaqələrinin yeni məzmununda qurulmasını tələb edir. Bu, müasir zamanda ümumi təhsilin başlıca fəl-

səfəsini təşkil edən mühüm məsələlərdən biri kimi şəxsiyyətin yetişdirilməsi, davamlı təhsilə hazırlanması missiyasından irəli gəlir. Müəllim belə bir fəaliyyətin həyata keçirilməsində özünün istiqamətverici, əlaqələndirici rolunu yerinə yetirməklə yanaşı, şagirdlərin öyrənmək, tədqiqat aparmaq, yaratmaq, təqdimatlar etmək kimi fəaliyyətlərini stimullaşdırır.

Bu prosesin keyfiyyət baxımından ağırlığı orada maraqlı olan üçüncü tərəfin olmasını tələb edir. Həmin üçüncü tərəf valideynlərdir. Əslində “məktəb-valideyn”, yaxud “valideyn-məktəb” əlaqələri mahiyyət etibarilə yeni məsələ deyildir. Lakin bu gün valideynin uşağın davamlı inkişafına, ümumiyyətlə, məktəbli şəxsiyyətinin formalaşmasına yönəlmiş pedaqoji fəaliyyətə cəlb olunması yeni bir yanaşma tərzidir. Burada valideynlərdən uşaqlarının psixoloji xüsusiyyətləri, öyrəndiyi fənlərin fəlsəfəsi, standartlar, strategiya və qiymətləndirmə mexanizmləri, eləcə də məktəbdəki təlim yükü, öyrənmə fəaliyyəti və sair barədə müəyyən bilgiler almaq, məlumatlanmaq tələb olunur. Odur ki, Dövlət Strategiyasında strateji tədbirlərdən biri kimi “uşaqların davamlı inkişafına yönəlmiş pedaqoji fəaliyyətə dəstək vermək məqsədi ilə valideynlərin sistemli şəkildə pedaqoji-psixoloji maarifləndirilməsi üçün “səriştəli valideynlər” proqramının hazırlanması” nəzərdə tutulur.

İlkin olaraq belə fikrə gəlmək olar ki, həmin proqram uşaqların səviyyəsinə, valideynlərin tələb və ehtiyacına uyğun yaradılmalıdır. Belə olan təqdirdə proqramın hazırlanması, reallaşdırılması, mühüm pedaqoji tədbirlərdən biri kimi, onu tətbiq edən təhsil müəssisəsinin üzərinə düşəcəkdir.

İstedadlılarla işin yeni mərhələsi.

Bu gün məktəbin fəaliyyətində başlıca istiqamətlərdən biri istedadlıların müəyyən olunmasından, onların inkişafına qayğı gös-

tərilməsindən ibarətdir. Məktəb bu vəzifəni yerinə yetirməklə müasir zamanın çox vacib bir problemini həll etmiş olacaqdır. Psixoloqların qənaətinə görə, bu mühüm məsələnin nəzərə alınması çox vacibdir. Cəmiyyət üçün öncül olan bu missiyanın yerinə yetirilməsində son dərəcə diqqətli olmaq əhəmiyyət daşıyır. İstedadlıların çoxu diqqətsizlik ucbatından inkişafdan qalır. Başqa sözlə, “məktəbdə intellektual baxımdan qabiliyyətli uşaqların bir çoxu motivasiya çatışmazlığı ucbatından yaxşı oxumur” (5, 24). Belə olan təqdirdə necə etmək, hansı texnoloji vasitələrə əl atmaq lazım gəlir?

Təbii ki, müasir təfəkkür məktəbinin bir başlıca vəzifəsi də qabiliyyəti olan istedadlı uşaqları aşkar etməkdən, onlarla düşünülüb qaydada ardıcıl və sistemli iş aparmaqdan ibarətdir. Psixoloqların fikrincə, uşaqlara birtərəfli yanaşmaq onların inkişafının düzgün qiymətləndirilməsi baxımından bizi yanlış istiqamətə apara bilər. Ona görə də uşaqların inkişafını düzgün qiymətləndirmək üçün psixoloji metodlardan istifadə etmək, diaqnostik iş aparmaq hazırkı şəraitdə məqsədəuyğun hesab edilir.

Bunun üçün də testologiya nəzəriyyəsi və təcrübəsindən istifadə etmək bu işi elmi əsasda ardıcıl və sistemli aparmaq üçün psixodiagnostik mərkəzlər yaratmaq, xüsusi indikatorlar və onların əsasında milli testlər hazırlamaq, istedadlıların seçimini həmin metodologiyaya əsasən qurmaq məqsədəmüvafiq hesab edilir.

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə qəbul olunmuş “Azərbaycan-2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası və “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”ndan irəli gələn vəzifə kimi Azərbaycanda “yaddaş məktəbi”ndən “düşüncə və təfəkkür məktəbi”nə keçid inkişafımızın hazırkı mərhələsində müzakirələrin, fikir mübadilələrinin

aparılmasını tələb edir. Biz bu məqalədə həmin problemin bəzi məqamlarına toxunduq. Ümidvarıq ki, bu müzakirə aktual bir məsələ kimi davam edəcək, ümumtəhsilin “düşüncə və təfəkkür məktəbi” kimi formalaşmasına töhfə verə biləcək mülahizələrin yaranmasına səbəb olacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2009.
2. <http://www.edu.gov.az/view.php?lang=az&menu=73&id=7492>.
3. www.president.az › SƏNƏDLƏR › Sərəncamlar.
4. Əlizadə Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı: Pedaqogika, 2004.
5. Əlizadə Ə. İdrak prosesləri və hislər. Psixopedaqoji məsələlər. Bakı, 2006.

**Г.Новрузов,
А.Аббасов**

На пути к школе разума и мышления

Резюме

В статье рассказывается о выдвину-

тых задачах “Государственной Стратегии по развитию образования в Азербайджанской Республике”. Дается краткое изложение проделанных работ в области образования Азербайджана с начала реформ по сегодняшний день, а также раскрываются пять основных целей Государственной Стратегии. Создание содержания, основанного на результативной компетенции, подготовка педагогических кадров отношений между родителями и учителями и многое другое обосновывается формированием в этом направлении.

**G.Novruzov,
A.Abbasov**

Towards newly forming thinking and cognitive schools

Summary

The article is dedicated to the problems of State Strategy on the development of education. Five main objectives of the state strategy and summary of the work are noted here. Training of teaching staff, creating of content base for effective competency, training of teaching staff and relations between teachers and parents are also being discussed.